

Д. Димитрова. Древна Месопотамия. Кратък курс лекции за студентите от специалност Арабистика. Център за източни езици и култури при Факултет по класически и нови филологии. София, 1994, 150 стр.

ДИАНА ДИМИТРОВА

ДРЕВНА МЕСОПОТАМИЯ

Книгата е предназначена за студентите от Софийския университет “Св. Климент Охридски” и за по-широк кръг читатели (с. 12—13.). Целта на представения курс е да се предаде най-общо изложение на фактите от днешното състояние на науката за историята и културата на древна Месопотамия (с. 13).

Съдържанието на “Древна Месопотамия” от Увод и глави: Шумер, Акад(е), Вавилонско царство, Асирия, Култура, Хронологическа таблица и Бележки е в противоречие с хронологическата последователност в историята. Под отделни заглавия са обединени твърде далеч стоящи една от друга държави и цивилизации. Примерно Шумер и по-късното Царство на Шумер и Акад, между които е съществувало Царството Акад—немалка роля в етническите и обществените промени в шумерското общество.

Твърде големи са различията и между Старовавилонското и Нововавилонското царство. Само времето, което ги разделя, е повече от едно хилядолетие.

При приетия подход на изложение отсъства и разделяне на отделните глави на параграфи, посветени на отделни етапи, теми или проблеми. Този начин на работа е твърде тежък и нестроен, за да даде възможност на студентите да схванат основни логически схеми, периоди, исторически и културни събития. А това, че съществува сериозна диспропорция между историческата и културната част на книгата, реализирана в съотношението на глави 4: 1 и страници 117: 18, показва, че предложеното на студентите четиво е по-скоро кратко историческо изложение, отколкото книга, посветена на историята и културата на Месопотамия (с. 13). Посочената диспропорция се усилва и от твърде беглото изложение на темата за културата на Месопота-

мия, което е по-скоро с характер на изброяване на частни факти, отколкото тематичен преглед или кратък разказ (с. 117—136).

Отново в Увода Д. Димитрова определя изложението си в “Древна Месопотамия” и като асириологическо (с. 6—12), т. е. като комплексна наука, ползваща методите на археологията и филологията (с. 7). В предложената за студенти книга обаче и филологическите и археологическите методи и резултати са отстъпили място на конспективното преподаване на сумираните резултати от работи с общоисторически характер, и на първо място от “История Древного Востока”, Москва, 1983. Свидетелство за това е и позоваването на научни тези, примерно на И. М. Дяконов, които са цитирани не по конкретното изследване, а по тази история (срв. с. 32, бел. 12; с. 62, бел. 14 и др.).

Основна слабост в отделните глави е отсъствието на наблюдения върху съвременното състояние на изследванията за историята и културата на древна Месопотамия. Тази слабост се усилва от поредицата грешки и двусмислени изрази от началото до края на изложението. Ще се спра само на някои от тях, за да не усложнявам излишно в негативен план впечатлението за “Древна Месопотамия” на Д. Димитрова.

Авторката е избрала начин на датиране, освободен от общоприетото доскоро в социалистическите страни датиране преди и след нашата ера (или новата ера). Тя обаче е изпаднала в крайност, като си е позволила да променя начина на датиране, включен в заглавията на книги на съветски изследователи, като при това допуска грешки. Така се е получило и с книгата на Н. В. Янковская “Клинописные тексты из Кюль-Тепе в сборниках России...XIX в. до н.э. М., 1968”. Д. Димитрова е променила края на заглавието, за да изглежда то така: “...XIX в. до Хр. Л., 1968”. Множеството грешки в научния апарат, който при това е несистемен, т. е. случаен, девалвира стойността на “Древна Месопотамия” (Вж. с. 146, бел.4).

Твърде грешно са представени и имената на известни изследователи. И.Х. Брестед е предаден като Брестът, Х. Лейард като Лайард и т.н. (срв. с. 7—8).

Не може да се приеме, че “терминът” асириология се е утвърдил окончателно едва след реализирането на идеята на “Брестът” за Чикагския речник по асириология (с.8). По това време асириологията вече е утвърдена специалност. Съществуват “Буквар на асириологията” на А. Х. Сейс, Реаллексикон по асириология и други фундаментални и конкретни изследвания.

В главата, посветена на Шумер, се настоява, че зикуратът е “естествено натрупване на храмови съоръжения върху по-стари светилища” (с.16). Тази формулировка е твърде различна от заетото от “История древного Востока”, М., 1983 г. предположение, че натрупването на пластове вероятно е довело до идеята за храм с платформа (с.150). В случая очевидно става дума за неразбиране на смисъла на руския текст.

Датировката на най-ранните зикурати през V хил. пр. н. е. е произволна. Подобна грешка се дължи на невярното датиране на културата “ал Убаид” през V хил. и конкретно между 4500 и 4350 г. пр. н.е. (с. 15, с. 137). Вярната датировка е от последната трета на V хил. до първата половина на IV хил. А зикуратите се появяват едва през III хил. пр. н. е.

Погрешно се счита и че предводителят на въстаниците срещу гутите е представител на Втора династия от Лагаш (с.28). Утухенгал е от V династия от Урук.

Шумерският царски списък не е основният източник за периодизацията на Раннодинастическите Първи, Втори и Трети периоди (с. 19). Този списък е само един от източниците и при това съвсем не най-важният. По-сложен е въпросът със законникът на цар Шулги (с. 30—32). Според повечето изследователи законите са писани по времето на Ур-Намму. Под негово име те са известни в достъпната у нас главно съветска и руска най-нова литература. Затова би било добре авторката да аргументира придържането си към противоположната теза, така както прави по други, твърде малозначими поводи.

Едно от основните понятия с обществено-политическо значение в цялата история на Месопотамия — “лугал” — е предадено само с едно значение като “стопанин на дом” за раннодинастичния период (с. 32). Неточно се счита, че през Третия Раннодинастичен период “лугал заема равностойна позиция с ен” (с. 36). Позициите на “ен” и “лугал” никога не са били равностойни. Подобен процес и подобна равностойност не са съществували и по-рано, а да се настоява за изместване на “ен” и “енси” от термина “лугал” (с. 33), е просто неприемливо и в противоречие и с известните извори, и със съществуващите интерпретации. Лугал не се интерпретира и като военен вожд едва в последно време (с. 33). В “последно време” в “История древнего Востока” приеха твърде отдавнашната теза на Т. Якобсен за лугал като “военен вожд” още от преддържавния период.

По отношение на термина “енси” вместо ПА.ТЕ.СИ авторката се придържа към едно по-ново виждане (с. 32). Неоснователно обаче се настоява срещу “употребата му като название на този тип политическа структура” (с. 141, бел. 12). Четенето на идеограмата ПА.ТЕ.СИ като ЕНСИ не е общоприето. При това има и четения като ПА. ЕНСИ. Но отдавна вече патесиатните форми на обществено-политическа организация не се разбират само като религиозно-храмова общност, ръководена от патеси или енси със сакрално-стопански функции. Цитираният И. М. Дяконов в “История древнего Востока” страница 171 (в “Древна Месопотамия” погрешно е посочено с. 777), още в “Общественный и государственный строй древнего Двуречья. Шумер”. М., 1959 г. пояснява, че ЕНСИ е съставено от “ен” — жрец и “си” — със значение “поставям основи”, “насипвам”, а съставната идеограма най-вероятно произхожда от шумерската дума за род и има значение УГУЛА, (“началник”, “старейшина”), т. е. ПА. Втората съставка ТЕ е равна на “темел”, “основа”, “насип”. Последната съставка СИ означава “поставям”. Следователно четенето на ПА.ТЕ.СИ не противоречи смислово на по-новото четене. Проблемът е в опита да се интерпретира “патесиатната” или “енсиатна” форма като съответстваща на своята етимология, а не в това, че обществото в ранна Месопотамия е ръководено от енси само със специфични функции на “жрец, който насипва”. Точно това пояснение се прави в “История древнего Востока”, с. 171, макар и съвсем накратко.

Неприемливо е да се счита също, че формите на собственост в Шумер били само храмова и държавна (с. 37). Съществува и частна собственост и то още от времето между периодите Урук и Джемдет Наср насетне, поне половин хилядолетие преди Третия Раннодинастичен период. Известни са документи за покупко-продажба на земи не само между високостоящи личности, но и с участието на заможни и бедни

граждани. Пример за това са “документът на Енхегал” от около XXVIII век и др. документи от Шурупак от XXVII-XXVI век.

В главата, посветена на историята на Акад, без всякава аргументация се счита, че семитите са се появили в Месопотамия през втората половина на III хил. (с. 49). Тезата е остаряла хронологически поне с едно хилядолетие. Има нови и убедителни датировки за появата на семитите в Месопотамия още в края на IV хил.

Невярна е и идеята на Д. Димитрова за процеса на съсредоточаване на цялата земя на Акад(е) в ръцете на царя като върховен владетел (с. 49). Грешката се дължи на неверен и неразбран буквален превод от цитираната “История древнего Востока”. На български текстът е: “Покупката на земя от страна на царя показва, че той все още не е върховен владетел на цялата земя в държавата” (с. 49). Цитираният И. М. Дяконов обаче, който е основен противник на идеята за върховна собственост на царя върху основното средство за производство в древния Изток в многобройни аналитични и полемични изследвания, пише в същата тази История на древния Изток следното: “Самият факт на купуване на земя от царя показва, че царят както и преди не е бил върховен собственик на цялата земя в държавата” (“Сам факт покупки земи царем показва, че царь по прежнему не был верховным собственником всей земли в государстве” (с. 255).

Противоречи на известните досега факти и интерпретации и идеята, че дълговото робство трябва да се търси едва през времето на Акад. При това двусмисленият израз: “Тук някъде трябва да се търси началото на дълговото робство, така внимателно санкционирано през първата половина на II хил. пр. Хр.” не съдържа никаква идея за хронология. При това за споменатото “внимателно санкциониране” на дълговото робство не се говори нито преди, нито след този неясен текст (с.50). Все пак, вероятно най-ранните данни за дългово робство са от времето на управление на Енентарзи от Лагаш (в началото на XXIV в.), когато се появяват първите съобщения за продажба на деца в робство.

Първи обожествен цар в Месопотамия не е Нарам Син (с.29). Ако пропуснем неговите предшественици Саргон I и Римуш, които вероятно в тясно дворцово обкръжение вече се титулуват като “Моят бог Саргон” и “Римуш, моят бог”, обожествен е още първият действителен цар на Урук — Гилгамеш, поне скоро след смъртта му.

В главата, посветена на историята на Вавилонското царство, неточностите продължават. Идеята за ранното проникване на амореи в царството на Шумер и Акад (с. 51—53), не изключва по-късното аморейско завоевание на Месопотамия. Трета династия на Ур (царството на Шумер и Акад) загива под ударите на амореи и еламити при масово неподчинение на плантационните работници, а не в резултат на “сложна социална диференциация” (с. 53).

Ларса става самостоятелна държава през 1925 г. пр. н. е., а не през 1924 г.

Мнението, че Вавилон не е откриван, понеже не е забравян, е просто невярно. Между времето на Херодот и Ктесий и времето, в което Р. Колдевей разкопава намиращите се северно от Вавилон хълмове, съществува огромен период на забравя (с. 58). Известният владетел Хамурапи не е обявил възстановяването на обединеното царство на Шумер и Акад (с. 60), а оповестява, че е дал светлина на страната на

Шумер и Акад (срв. Въведението към законите на Хамурапи), т. е. царят съобщава, че като “слънце на Вавилон”, като “могъщ цар на Вавилон” законно продължава царственото управление на древните територии в качеството си на потомък на Сумулаел, наследник на Синмубалит и “вечно семе на царството”. И това е естествено, тъй като за древна Месопотамия е характерно преминаването на царствеността от народ към народ, от град-държава към град-държава и от династия към династия според вярванията на древните. В противен случай Вавилонското царство би се наричало “Царство на Шумер и Акад”.

Д. Димитрова приема твърде еднозначно и обяснението на И. М. Дяконов за “мушкенум” като “низши царски служители с юридическа или формално юридическа зависимост от царя” (с. 62—63). Авторката очевидно не познава и опониращото мнение на българският ориенталист Вл. Попов за “мушкенум” като “обедняващо общинно население, което още не е скъсало връзките си с общината, ползва протекция от страна на царското стопанство и е юридически свободно”.

Твърде схематично е представена и зависимостта между съществуването на държавата и наличието на правна система. Д. Димитрова се придържа към мнението, че “появата на закони е сигурен фактор за появата на държавата” (с. 64). Зависимостта обаче е обратна. Първо се създават държавите чрез някаква форма на обществен договор и едва след това се създават законите. За съществуването на една държава не е необходимо на всяка цена да се докаже предходно съществуване на закони. Конкретно за Месопотамия е добре известно, че са съществували повече държави отколкото правни системи, поне писмено засвидетелствани.

Едва ли може да се приеме сериозно и твърдението, че категорията “байрум” е “риболовец” (с.68), а не “ловец”. При това едното вероятно не изключва другото. Проблемът е в превода и обобщаващото понятие.

Следващите глави за историята на Асирия и за културата на Месопотамия са предадени твърде схематично, с множество любопитни подробности и грешки, и отново с твърде скромно предаване на “най-новите постижения на асириологията” и като фактология, и като проблематика. Очевидно темата е затруднила Д. Димитрова.

Темата за историята и културата на древния Изток е сред най-сложните в хуманитарното знание и изисква системна подготовка и задължително наличие на собствени научни позиции поне по част от проблемите, които се предлагат на студентите във формата на учебник. В противен случай се девалвира самото съдържание на учебния процес. Така, за съжаление, се е получило с предназначенията книга за студенти от специалност арабистика към Факултета по класически и нови филологии в Софийския университет. Учудващо е това, че не е потърсена помощта на специалисти по история и култура на древния Изток. Последниците от подобна практика са определено негативни.

Неделчо Неделчев